

ҚАСЫМ АМАНЖОЛОВ – ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ АҚЫНЫ

Л.М.Аксабаева, п.ғ.м., оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ.

Жалпақ әлемге жан дүниесін жайып салу – ақын адамның өзге жұмыр басты пенделерден жалғыз-ақ айырмасы. Бірақ, сол жалпақ әлемді аузыңа қарату үшін қанша рухани ерлік керек. Шын ақынның құзар шыңдай өр келетіні содан шығар [1, 522].

Әбділда Тәжібаевтің қазақ әдебиетінің тарихына кірген ақын шығармашылығы туралы көлемді ғылыми-зерттеу еңбегі – ақынның өмірбаянын, ақын шығармашылығының аумағы, шегі мен шеңберін көтерген мәселелерінің өзектілігін, тақырып аясын қамтиды. Сондай-ақ ақынның шығармашылық жағынан өсуі, қалыптасуы, алғашқы туындылардағы ақынның аяқ алысы, әр жанр тұсындағы икемділігі мен әттеген-айлары тәрізді жайларға тоқталады. Ақын өлеңдерін бүгінгі өмір шындығы, адам, оның тағдыры, еңбек, махаббат, табиғат көңіл-күйі, ән-өнер тағы сол секілді салаларға бөліп қарастырады.

Ақынның толық жинағының үш томдығына алғы сөз жазған Тәкен Әлімқұловтың кіріспе мақаласында Қасым Аманжоловтың шығармашылық жолын сүзіп өтіп, оның ақындық өресін танытатын еңбектерін жанрлық сипатына қарай бөліп, өзіндік пікір айтады.

Ақынның замандас достары С.Мәуленов, Ж.Бектұров, Ғ.Сланов сияқты әдебиет майталмандары да Қасым ақын жайлы азды-көпті дерек қалдырған. М.Базарбаев пен Ә.Нарымбетовтың бірігіп жазған «Қаһарлы күндер әдебиетінде» атты еңбекте Қ.Аманжолов шығармашылығы негізінен Ұлы Отан соғысы кезіндегі әдеби даму процесімен байланысты сөз болады. Ал, Ә.Нарымбетовтың «Дәуір және поэзиясы» Қ.Аманжолов шығармашылығын эпикалық жанрда сөз етеді. Ақынның Ә.Нарымбетов қарастырған табиғат лирикасының төңірегінде әлі сөз етер жайттар көп.

Бұлардан өзге А.Нұрқатов, М.Дүйсенов, Р.Бердібаев, Ә.Нәлібаев, С.Сейітов, С.Ақсұңқарұлы тағы басқа көптеген зерттеушілер Қ. Аманжолов шығармашылығын әр қырынан алып, өздерінің мақалаларына арқау еткен.

Бірақ, бұлардың бәрі де ақын шығармашылығын зерттеу ісінде алғашқы қадамдар, алғашқы әрекеттер ғана. Демек, ақын шығармашылығы әлі өзінің зерттеушісін күтіп тұрған тың дүние. Ғылымда еш уақытта тұжырымдалып, түгесілген, зерттеліп біткен мәселе болмақ емес. Қоғам өмірі қаншалық шексіз болса, ғылым осынша шексіз, ілгері жылжып дами бермек. Қазіргі таңда Қасым поэзиясының жаңа қырын қарастырып жүрген зерттеуші А.Мұхтаров «Қ.Аманжолов романтизмінің поэтикасы» деген тақырыпта ізденуде. Қ.Аманжолов шығармашылығын М.Жұмабаев поэзиясымен үндестігін Қ.Қалиева зерттеуде.

Қ.Аманжолов дауылдай өртке тиген өлеңімен поэзиямыздың күре тамырындағы қанын ойната білген өзіне тән өршіл пафосымен, өзіндік ақындық мәдениетімен өзінен кейінгі ақындарға әсер ете алды. Тылсым табиғаттың сырын ұққан түйсікшіл бабаларымыз ана тілдің, баба тілдің құдірет-қуатына бас иіп, небір алмағайып замандарда аздырмай-тоздырмай, асқақтата әлдилеп, қасиеттеп, қадыр тұтты. Осынау ұлы дәстүрді Қасым Аманжолов та берік ұстанда. Оның асау, тарпаң жырларында қазақтың тілдік қоры, асыл сөзі көркем көрініс тауып құлпыра түсті. Қасым Аманжолов – көркемдеу құралының не түрлі жақсысын, соны да құнарлысын тауып, қолданып, өзінен бұрынғы ақындық дәстүрді ілгері дамытқан, қазақ поэзиясында ақындық тілдің жетілуіне Абай, Мағжан, Сұлтанмахмұттан кейін, зор үлес қосқан, жаңалық әкелген ақындардың бірі. Оның поэзияға қосқан жаңалықты іліп әкетіп, өз шығармаларында кеңінен, мейлінше молынан қолдана алған ізбасар шәкірттері болуы заңдылық еді.

«Қасымның өзіндік үлкен мектебі бар ақын. Ғафу Қайырбеков, Қабыкен Мұқышев, Сағи Жиенбаев, Мақсұт Байсейітов секілді бірқатар ақындардың өлең екпіндерінде, жырдың

музыкалық сазында, еркелік назында, сөз өрнектерінде, әсерлі бейнелерінде Қасым поэзиясының үлкен ықпалы, игі шапағаты барығы даусыз» [2,96].

Қасым Аманжолов өмірінің соңғы кезіне дейін жастарға қамқорлық жасаумен кетті. Сол кездегі сирек те болса жастардың өлең жинағын баспадан сұрап алып, ерінбей зерттеп, екшеп, саралап, өз редакциясымен бірнеше рет шығарған. Белгілі ақындар Хамит Ерғалиев, Сырбай Мәуленов, Қуандық Шаңғытбаев алғашында ақын болған Тахауи Ахтанов, Тәкен Әлімқұлов және басқалардың да алғашқы жыр кітаптары да Қасымның қолынан өткен.

Т.Айбергенов, Ж.Нәжімеденов, М.Мақатаев, К.Мырзабеков, С.Ақсұңқарұлы да Қасымның дәстүрін жалғастырып, дәстүр мен жаңашылдықты ұштастыра білген, өлең-жырларында қазақтың оралымды бай тілінің көркемдік құралдарын мол да шебер пайдалана алған тіл қолданыстары ерекше ақындар. Бұл ақындардың поэтикалық тілі бүкіл әлем деуге болады, олардың өлең жүйесі немесе өмірі болсын, ырғағы мен ұйқасы, буағы мен буыны болсын яки ажарлау, айшықтаулары болсын бәрі де тек аманжоловтық сипатта құбыла құлпырып тұрады. Мұның бәрі Қасым өлеңдеріндегі көркемдегіш-бейнелік құралдардың қолданылуын жетік меңгеріп, ақын поэзиясындағы бейнелілік мәселесіне шұқшиып, оның поэзиясында суреттеу амал-тәсілдерінің қаншалықты, қалайша дамығандығын назарда ұстап, өз өлең-жырларына үлгі қылып алғандығы яғни суреткерлік шеберлік жолында тынымсыз және талмай ізденген ақындардың алып әрекетінің нәтижесі.

Қасымның шеберлігінен жалықпай үйренген Жүмекен тіл орамының аса икемділігінің нәтижесінде мынандай үйлесімді, нақты бір дәлдікке негізделген эпитеттерді туғызған. Мысалы. «именшек сәуле», «ашкылтым ой», «жылаңқы бұлт» эпитеттері образға айналып тұрса, «жымысқы жел», «күңкіл ақыл», «кер сөз», «сайқымазақ самал», т.б. эпитеттер жанданып, құбылысты кейіптеу ұғымына айналған. Сонымен қатар, Қасым ізімен Жүмекен күрделі эпитет жасауда дәлдігімен оқырманын иландыра алған. Мысалы: «костюм киген ақындар», «күпі киген өлеңдер», «соқыр болжам». Мұндай мысалдардың қатарын әлде де ұзартуға болады. Келтірілген айқындаулардың нақтылығы – Жүмекеннің қазақ әдебиеті классигі Қ.Аманжолов поэзиясына көбірек үңілгендігінің белгісі.

Б.Кәрібаева «Қазіргі қазақ әдебиетінің көркемдік даму арналары» атты еңбегінде Ж.Нәжімеденов шығармашылығына талдау жасай келе: «Нәжімеденов өлеңдерінің бастауы – ойлылық. Сондықтан лирикалық толғаныстарының тұнығы жай әуен емес, симфониямен тектес жатыр. ...Басы ашық жай – Нәжімеденов поэзиясы кездейсоқтықтан аман, жалған жасандылықтан сау. Дәстүрі – халықтық дәстүр. Ол үнемі уақыттың жалауымен жана да бермейді. Өнердің табиғи заңдылықтарын мұрындық ете отырып, уақыт таңбасын салуға тайталасатын кездері көп болады. Сондықтан Ж.Нәжімеденов өзіндік стилі қалыптасқан ақын» [3,153], - деп баға береді. Ал біздің қосарымыз Ж.Нәжімеденовтің стилінің қалыптасуына Қ.Аманжолов поэзиясының әсері болды. Қ.Аманжоловтың «отты» жырларымен Жүмекеннің «ойлы» жырларының мінез-құлқы шындықты, өмір шындығын қабылдау мәнерімен жеткізу тәсілі жағынан ұштасып жатыр.

«Ж.Нәжімеденов шығармаларын оқып отырсаңыз, Абайдың поэтикалық қасиеттерінің лебін, Мағжан өрнектеген символиканың салмағын, Қасымның суреткерлік шеберлігінің белгілерін байқаймыз. Ақын «Бітпеген құрылыс трагедиясы» атты өлеңде кімдерді өзіне ұстаз тұтқандығын анық айтып кеткен:

Ұстаз ғып Абай, Қасым, Исаны мен
Өзімше бір қабаққа үй салып ем.
Мыңқ етпес бұршақ ұрсын, жау ырғасын –
Ұйқастан қалап едім қабырғасын.
Қырқып ап тастың тілін,
Шыңқ қырпуын
Жиып ем беріктіктің мың бір түрін.
Жақтауын образбен кестеледім,
Теңеумен терезесін тескен едім» [4,6].

Ақындық құдіретті бойына сіңіре алу үшін Абай, Қасым, Исаларан нәр алып, сусындай отырып үйренгендігін, олардың ақындық болмысын өз болмысына табиғаттастырғандығын осылайша кестелі тілмен жеткізген.

Т.Айбергеновтің эпитет қолданудағы жаңашылдығы жайлы академик З.Қабдолов «Т.Айбергенов өлеңдеріндегі су жаңа нұсқалықты эпитет көлегейлеп, көрсетпей тұрған жоқ, қайта айқындап, аша түсіп тұр» [3,216] деп бағалаған. Шынымен де Т.Айбергеновтің «Айна көл тұнып тұрған шарадағы», Қыз талдың күміс мұздан сырғалары», «Ағы бар ақша бұлттан көк көз аспан», «Ақ жүректі Адам мәрттік пен ардан жасалған», «Ерке жел көк құрақты жапырады» т.б эпиттері шығарманы ажарлап, көріктей түсуімен қатар, бай мағына, терең мазмұн беріп тұр. Мұның себебі, Т.Айбергенов Қ.Аманжоловтың эпитет қолдануындағы, жалпы өлең қиыстыруындағы өзгеше тәсілдердің жетік меңгерген.

Ал, айқындаулар Қ.Мырзабековте көбінесе табиғат суретіне қатысты ұшырасады. Ақын табиғатты суреттегенде айқындаулары мезгілді, құбылысты көрсету мақсатында пайдаланған. «Таң» өлеңінде теңеулермен бірге айқындаулар да осы мезгілдің өзіндік бояуын танытады. «Бозала таң», «тып-тыныш дала», ұйықтаған бұлт», «ұйытқыған жел» айқындаулары таңның суретін көз алдымызға әкеледі.

Ұйықтаған бұлттар ұйтұғын желмен жайылып,
Тазарды аспан нұрына талғақ шайынып [5,11].

Көркемдеу құралдарының ішінде эпитеттің табиғатының өзі қызық екен. Бұл өлең қиыстырудағы инверсиялық заңына бағынып, тармақтың – өлең жолының басында да, ортасында да, аяғында да келе береді. Мысалы, Қасымда:

Жас тұлпар тұра алар ма өрге шаппай,
Жас қыран отырар ма қанат қақпай,
Жас жігіт жалын жігер жай жата ма,
Маздатып өмірінің отын жақпай, - [5,16].

Кеңшілік:

Жасыл белдің көктеген жалбыздары,
Жайдақ жолдың бойына сіңіп жатқан.
Жалқын кештің сәулесі жалғыз-жарым,
Жылға көлдің жым-жылас ағыстары [5,53].

Бұл шумақтарда эпитеттер түгелдей әр жол, әр тармақтың басында келіп тұр. Бұл да болса ақындардың сөз құдіретін қиыстыра алғандығы деп бағалауға болады.

Қасым поэзиясынан әсер алып, ақынның поэзиясын үлгі, өнеге тұтып, оның өмірді өлең ету тәсілдерін, түрін, стилін үйренген Кеңшілік Мырзабеков «Сұрасандар» деген өмірбаяндық жазбасында өз қолымен шығармашылық өмірбаянын баяндаған:

Өмірбаян жазып бер, - деді маған.
(Өміріңді сұрай ма тегін адам...)
Өміріме аз емес өкпе-назым
Соны еске алу
өш ету мені маған.

Жазып берем...

Жазамын өмірбаян.

Жазған өмірбаяным – бәріңе аян.

Аян емес жерлерін сұрарсыңдар

Тағдыр дейтін тақуа қариядан [5,149].

Кеңшіліктің шығармаларының лирикалық кейіпкері – ақынның өзі. Поэзиясынан ақынның поэтикалық әлемін көреміз, ондағы ақынның іс-қимылын аңғарамыз. Ақынның өлеңдерінен оның өмірін, ойлары мен көңіл-күйін, қуанышы мен қайғысын, тұтасымен Кеңшілік бейнесін көреміз. Қасым мен Кеңшілік шығармашылығы жөнінде нақты айтқанда, олардың шығармашылығы – өмірлерінің поэзия тілімен өрнектелген бүкіл ғұмыры. Олардың бүкіл ақындық болмысы, тынысы жүрегінің әр демімен өлең болып сыртқа шығып отырады.

Қасым:

Гүрілдеп жалын атқан кеудем – көрік,
Сөз соғам құлашымды еркін керіп,
Суарып шынықтырам күйге малып,
Болсын деп әрі әдемі, әрі берік [6,158].

Кеңшілік:

Отқа да салам өзімді, суға да салам,
(Адам ба өзін суарып шыңдамаса Адам)
Өз жүрегіммен үрлеймін өз көрігімді,
Өз жүрегіммен өзімді бірге жасаған.
Қара темірмін, сондықтан суарыламын.
От пенен суды мәңгіге мұра қыламын.
Отқа да салып өзімді, суға да салып,
Құлпырып, қунап тот баспай – тұра да аламын [5,148].

Екі ақын ақындық өнерге үлкен жауапкершілікпен қараған, өлеңге деген талаптары да жоғары. Шын талант үшін ақындық – өнер емес, өмір. Өмірі өлеңіне, өлеңі өміріне айналған талант тағдыры талайлы бола алмақ. Мұндай талант үшін өлеңсіз өмір жоқ. Қасым мен Кеңшілік – осындай өмірі өлеңіне, өлеңі өміріне айналған ақындар.

Міне, Қасым Аманжоловтай ақынның қазақтың ұлттық поэзиясына әкелген жаңашылдығын, талант қуаты мен қарымын айтқанда есте болар, назарда айрықша ұстар жайттар деп осы мәселелерді тұжырымдауға тырыстық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1.Кекілбаев Ә. Заманмен сұхбат. – Алматы: Жазушы, 1996.
- 2.Мәуленов С. Үркер төбеде тұр. – Алматы: Жазушы, 1971.
- 3.Кәрібаева Б. Қазақ әдебиетінің көркемдік даму арналары. – Астана: Елорда, 2001.
- 4.Қалиева Қ. Қазақ поэзиясындағы Қ Аманжолов дәстүрі.. Филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация авторефераты. – Астана, 2010.
- 5.Мырзабеков К. Жолға салдым көшімді. – Астана: Елорда, 2001.